

**АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП
ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ЖӘНЕ СЫНИ ОЙЛАУЫН
ДАМЫТАТЫН ӘДІС-ТӘСІЛДЕР**

Мухамадиева Мариямбуви Наримановна,

*«Өрлеу» «БАҰО АҚ филиалы Алматы облысы бойынша кәсіби даму институты
«Педагогика және пәндік әдістер» кафедрасының аға оқытушысы
Қазақстан, Алматы*

Карсыбаева Арай Байжановна,

*«Өрлеу» «БАҰО АҚ филиалы Алматы облысы бойынша кәсіби даму институты
«Педагогика және пәндік әдістер» кафедрасының аға оқытушысы
Қазақстан, Алматы*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15271942>

Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік дағдылары мен қабілеттерін қалыптастыру өзекті мәселе болып табылады. Дағдылар мен қабілеттердің қалыптасу дәрежесі балаларды оқытудың тиімділігіне ғана емес, олардың әлеуметтенуі мен жеке даму процесіне де әсер етеді. Дағдылар мен қабілеттер іс-әрекетте қалыптасады, ал оның коммуникативті ерекшеліктері сабақта да, сабақтан тыс уақытта да оқушылардың қарым-қатынас процесінде қалыптасады және жетіледі. Орта мектептің қазіргі кезеңде дамуында әдістемелік тұрғыда ғылыми қауымдастық коммуникативтік бағыт қағидаларына мән береді. Бұл қағидада бағдарлау бірқатар мақсаттарға қол жеткізуді қамтиды, олардың негізгісі өз пікірлерінің берілуін және басқа адамдардың идеяларын түсінуді қамтамасыз ету болып табылады. Бастауыш мектеп жасында бала тиімді қарым-қатынас құралдарын игере бастайды, қарым-қатынас жағдайын шешу мәселесіне тап болады. Мектеп ұжымында ол түрлі әдістерді, ересектермен де, құрдастарымен де өздерінің ерікті қабілеттеріне сүйене отырып, қарым-қатынас түрлерін бейсаналық түрде қолдануға көптеген мүмкіндіктер иеленеді. Бастауыш мектеп оқушысының қарым-қатынасы әлеуметтік қатынастар мектебіне айналады. Коммуникативтік дағдылар мен қабілет коммуникативтік құзыреттілікпен өзара тығыз байланысты. Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативті дағдыларының құрылымына мына компоненттер кіреді:

– эмпатия (қарым-қатынас процесінде эмоционалды байланыс орнатуға деген ұмтылыс, сұхбаттасушының эмоционалды жағдайын сезіну қабілеті);

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

– креативті-іс-әрекеттік (жаңа қарым-қатынас жағдайларында бұрын алған коммуникативті білімдерін, қабілетін, дағдыларын қолдана білу, қарым-қатынастың әлеуметтік мақұлданған формаларын өз бетінше құру, ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынаста бастама көтеру, жанжал жағдайларында сыни тұрғыда әрекет ету, қарым-қатынастың әртүрлі жағдайларында ауызша және вербалды емес қарым-қатынас құралдарын қолдану, эмоционалды көріністерді реттеуге деген ұмтылыс);

– бағалау-рефлексивті (қарым-қатынас процесінде жеке қасиеттері мен іс-әрекеттерін бағалау, қарым-қатынас кезіндегі өзге адамдардың іс-әрекеттері мен қасиеттерін дұрыс қабылдау және бағалау мүмкіндігі). Сондықтан бастауыш мектепте оқушылар мен мұғалім арасындағы өнімді қарым-қатынас үшін жағдай жасау қажет. Баланы мектепте сәтті оқыту үшін келесі компоненттер қажет деп ойлаймыз: ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынастың қажеттілігі; вербалды және бейвербалды қарым-қатынас құралдарын меңгеру; ынтымақтастыққа эмоционалды оң көзқарас; әңгімелесушіні тыңдай білу. Демек, бастауыш сынып оқушыларының дағдылары мен қабілеті оқушы сұрақтарға жауап беруді, сұрақтар қоюды, диалог жүргізуді, оқығанды баяндауды, тыңдауды үйренген жағдайда қалыптасады.

Қазіргі заманғы білім беру жүйесінде оқушылардың сыни ойлауын дамыту ерекше мән беріп отыр. Сыни ойлау қабілеті – бұл ақпаратты талдау, оның бағалау және қорытынды жасау қабілеті. дағдыланушылардың шығармашылық және логикалық бұл қабілеттерін жетілдіреді, өмірлік қажеттіліктерді шешуде тиімді шешімдерге көмектеседі. Бастапқы бастауыш сынып оқушылары үшін сыни ойлауды қалыптастыру маңызды, бұл кезең баланың ой-өрісі мен танымдық қабілеттері дамудың бастапқы деңгейіндегі кезең.

Сыни ойлау – бұл алынған ақпаратты сын тұрғысынан қарау, жан-жақты талдап, оны шешудің бірнеше бөлігін анықтау қабілеті. Бұл дағдының басты ерекшелігі – оқушы ақпаратты тек қабылдап қана қоймайды, оны өз көзқарасымен бағалап, өзінің пікірін білуі қажет. Сыни ойлауды дамытудың маңызы- бастауыш сынып оқушыларында сыни ойлау дағдысын дамыту олардың оқу процесінде белсенділік танытуына әсер етеді. Сыни ойлау арқылы оқушылар оқулықтағы ақпаратты тек жаттап қана қоймай, оны өмірлік жағдаяттарда қолдануды үйренеді.

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

Мектеп қабырғасында Абай шығармалары бастауыш сыныптан оқытыла бастайды. Абай туындыларын бастауыш сынып оқушыларына оқыту үлкен шеберлікті қажет етеді. Оның әрбір өлеңі балаға жан-жақты тәрбие беруді ойластырады. «Ғылым таппай мақтанба», «Сабырсыз, арсыз еріншек», «Әсемпаз болма әрнеге», «Бойы бұлған» өлеңдері балаларды ғылым-білім үйенуге шақырып, адам бойында кездесетін жақсы, жаман қасиеттердің жігін түсінуге жетелейді. Адамның өсіп жетілуіндегі тәрбиесіне де ерекше мән берген ақын. Оның дәлелі: «адам баласы туа сала есті болмайды. Естіп, көріп, ұстап татып – естілердің айтқандарын есте сақтап қана естілер қатарында болады. Естіген нәрсені есте сақтау, ғибрат алу ғана есті етеді» деген даналық ойы, яғни адам ақыл-ойының, есінің тәрбие арқылы ғана жетілетінін ғылыми түрде дәлелдеген.

– Әсемпаз болма әрнеге,
Өнерпаз болсаң арқалан,
Сен де бір кірпіш дүниеге

Кетігін тап та, бар қалан, – деп жас ұрпақтың белгілі бір өнер үйреніп, пайдалы іспен шұғылдануын, адал еңбекпен нан табуын уағыздайды. Ол үшін қайырымдылық пен адалдық, қайрат пен ақыл керек екенін тағы ескертеді. «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде “адам болам” деген жастарға бес зиянды нәрседен аулақ болып, бес асыл қасиетті бойыңа дарытпасаң, ғылымнан еш пайда жоғын өсиет етеді. Мектепте оқу-тәрбие үрдісінде Абай мұрасын қолдану өсіп келе жатқан ұрпақтың ақыл-парасаты биік болуына, мінез-құлқы, іс-әрекетіне ықпалы зор екені даусыз. Абайдың педагогикалық көзқарасындағы басты нысаны «Атаның баласы болма, адамның баласы бол» деп жас буынды елдің, халықтың қамын ойлайтын, адал қызмет ететін ұрпақ болуға шақырады. Ұлы ақын өзінің 38-қара сөзінде: «Күллі адам баласын қор қылатын үш нәрсе бар, сонан қашпақ керек» деп үйретеді. «Әуелі – надандық, екіншісі – еріншектік, үшіншісі – залымдық. Надандық – білім, ғылымның жоқтығы, дүниеде еш нәрсені оларсыз біліп болмайды. Еріншектік – күллі дүниедегі өнердің дұшпаны, талапсыздық, ұятсыздық – бәрі осыдан келіп шығады. Залымдық – адам баласының дұшпаны» дейді. Түсіне білген адамға астары терең осы сөз өз еңбегімен күн көруді, кісі ақысын жемеуді, арамдықтан бойын аулақ ұстауға тәрбиелейді.

– Болмасаң да ұқсап бақ,
Бір ғалымды көрсеңіз.

Ондай болмақ қайда деп

Айтпа ғылым сүйсеңіз, – деп ұрпағына даналық ақылын айта отырып, талапты болуға, жақсыдан үлгі алуға, ғылым, білім үйренуге үндейді.

Міне, Абайдың осындай даналыққа толы туындыларын бастауыш сынып оқушыларына оқыту нәтижесінде оқушылардың бойында рухани-адамгершілік қасиеттерді дарытуға болады. Абайдың жылдың 4 мезгіліне арналған өлеңін, қарасөзін, өнер-білімге шақырған шығармаларын оқыту кезінде оның балалық шағы, туып-өскен ортасына кеңірек тоқталуға болады. Балалар зерттеу жұмысын жүргізіп, сабаққа өз жобасын жұп болып, топ болып дайындайды. Абай өлеңдеріне жан-жақты талдау жүргізіп, түйінді ойларын айтады.

Сыни ойлау әдістері өте көп:

1. Пікірталас және топтық жұмыс әдістері арқылы бір-бірімен қарым-қатынас жасап, өз пікірлерін ортаға салуға мүмкіндік береді. Өзгерту әдістері сыни ойлауды дамытудың тиімді бірі болып табылады, әр оқушы өз көзқарасын айтып, дәлелдеуі керек. Пікірталас барысында оқушылар әртүрлі көзқарастарды тыңдап, оларды қарап, өз әсерін жасайды. Сонымен қатар, топтық жұмыста әр оқушының өз рөлі бар.

2. Жобалық әдіс – бұл адамдар белгілі бір тақырып бойынша зерттеу жүргізіп, оны топ алдында қорғау әдісі. Бұл әдісті ойлау қабілетін дамытуға үлкен мүмкіндік береді, оқушыларға өз бетінше ақпарат іздеп, оны талдау қажет. Жоба барысында оқушылар мәселенің мән-жайын терең зерттеп, қорытынды жасайды және оны дәлелдеп табуы керек.

3. Бұл әдіс оқушыларды өз ойларын жинақтап, олардың серіктестерімен бөлісуге үйретеді. Біріншіден, мұғалім белгілі бір сұрақ қояды немесе тапсырма береді. Оқушылар кейін жеке өздері ойлайды, кейіннен жұптасып, өз ойларымен алмасады. Соңында әр жұп өз ішінде бүкіл сыныппен бөліседі. Бұл әдістерде жеке тиімді қарым-қатынас жасау, пікір алмасу және бірлесіп жұмыс істеулеріне мүмкіндік береді.

4. Бұл әдіс сыни ойлауды дамытудың тағы бір тиімді құралы болып табылады. Мысалы, «Венн диаграммасы» әдісі арқылы оқушылар екі немесе одан да көп ұғымдарды салыстырып, олардың ұқсастықтары мен белгілерін қолданады. Бұл тапсырмаларды талдау және талқылау қабілетін жетілдіреді. Мысалы, мұғалім оқушыларға екі кейіпкердің мінез-құлқын салыстырып, қандай қасиеттері ұқсас, ал олардың қандай ерекшеліктерін анықтауды сұрауы

мүмкін. Бұл әдіс оқушыларға заттар мен құбылыстарды сыни бағалауға мүмкіндік береді.

Сыни ойлауды дамыту процесінде мұғалімнің рөлі өте маңызды. Мұғалім оқушыларға тек білім беретін ғана емес, олардың ойлау қабілетін дамытушы тұлға болуы қажет. Мұғалім оқушыларды ойлануға, талдауға және өз пікірін дәлелдеуге шақыруы керек.

Сыни ойлау – оқу процесіндегі басты технологиялардың бірі болып табылады. Бастауыш сыныптарда сыни ойлауды дамытуға арналған әдіс-тәсілдерді логикалық және шығармашылық қабілеттерін жетілдіріп қана қоймай, оны қабылдау қабілетін де дамытады. Сұрақ-жауап әдісі, проблемалық тапсырмалар, пікірталас, топтық жұмыс және жобалық әдістер – сыни ойлауды қалыптастырудың тиімді жолдары болып табылады. Мұғалімдер бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамытатын әдіс-тәсілдер, сыни ойлауды дамыту әдістерін сабақ барысында белсенді қолдану арқылы жан-жақты дамытуға ықпал ете алады.

Бастауыш сынып кезеңі – шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін ең қолайлы уақыт. Бұл кезеңде, қиялы шарықтап жаңа идеяларды іздеуге құштар болады. Бастауыш сынып мұғалімі ретінде мен оқушылардың осы ерекшеліктерін ескеру арқылы, олардың шығармашылық әлеуетін ашуға бағытталған түрлі әдіс-тәсілдерді қолданамын. Шығармашылық қабілеттерді дамыту үшін оқушыларға еркін еңбек беру, қиялын ұштауға жағдай жасау, шығармашылық жаттығулар орындалуы өте маңызды.

Шығармашылық қабілеттер дегеніміз не?

Шығармашылық қабілет – бұл адамға жаңа, ерекше ойлар мен идеяларды тудырып, оларды іске асыруға мүмкіндік беретін қасиет. Бала кезінен шығармашылық қабілеттерді дамытқан жағдайда, оқушының өз бетімен ойлау қабілеті, өзіндік шешімдер қабылдауы қалыптасады. Мұғалім – шығармашылық қабілеттерін дамытатын негізгі тұлға. Бастауыш сынып мұғалімі шығармашылығын дамыту үшін олардың жаттығуларын ескере отырып, әртүрлі жаттығуларды жасау керек. Мұғалімнің міндеті – оқушыларға еркін ойлау, өз жобаларын іске асыру үшін мүмкіндік беру. Сондай-ақ, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуда әдеби ортада түрлі жағдайлар жасау маңызды: сурет салу, әңгіме құрастыру, жазу, көркем еңбекпен айналысу және т.б.

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

Мектеп қабырғасындағы оқу үрдісі барысында оқушылардың жеке психологиялық ерекшеліктері мен қабілеті арасындағы айырмашылықтарды естен шығармау керек. Бастауыш мектеп жасындағы балалардың өзіндік дербес мүдделері, қабілеттері, икемдері болса, онда оқу процесінде еңбектің түрлі саласын енгізіп, олардың шығармашылық ынтасын көтермелеп отыру керек. Білім–шығармашылықтың тірегі. Оқушылардың көркем шығармашылық қабілеттері оның білімінен тысқары кете алмайды. Бастауыш сынып оқушыларында көркем шығармашылық қабілеті басталуға дейін жұмысты орындауға қажетті білімі жетіспей жатады. Сондықтан олар тек бірегей шығармашылық ғана емес, жалпы кез-келген өнімді жасай алмайды. Демек, балаларды қажетті негізгі білімдер мен шығармашылық өнімдерді жасауға керек болатын дағды, әдістерге үйрету керек. Ол пәндерді оқыту барысында жан-жақты іске асады. Бастауыш сынып жасындағы оқушылар көп нәрсенің бәрін бірдей меңгеріп кете алмайды. Егер оқытылатын материал мөлшері оның ақыл-ой, ерік- жігер мүмкіншілігінен асып кетсе, онда бала артық білімді игермек түгіл, өз мүмкіндігіне сай келетін қалған материалды іріктеген кезде балалардың белгілі бір уақыт өлшемінде тиімді игере алмайтын материал санына шек қоямыз. Ал бірақ іс-әрекетін оның дербестігімен бірлікте қараймыз. Өйткені, олар бір-бірімен тығыз байланысты және бірінің дамуына екіншісі ықпал жасайды. Баланың еңбекке деген бейімділігі бала күннен бастап қалыптаса бастайды. Оқу және еңбек үстінде ол әрі қарай дамып нығаяды. Дарындылық оқу және шығармашылық болып екіге бөлінеді. Бұл екеуі егіз ұғым секілді. Өмірді танып білу әдетте оқып үйренуден басталады. Сонан соң бала сол білімін шығармашылықпен пайдалануға ұмтылады. Яғни, оқушы бір деңгейден екінші деңгейге көтеріліп, әрі қарай толыса түседі. Оқу және көркем шығармашылық қабілетінің арасындағы байланыстарды ескеру өте маңызды. Адамның ақыл-ойы биіктеген сайын көркем шығармашылық қабілеті де жоғарылай түспек. Бастауыш мектеп жасындағы баланың еркін шығармашылықпен ойлауына, оның қабілеттерін жан – жақты дамытуға, өз күші мен мүмкіндігіне деген сенімінің болуына әрқашан жағдай жасап отыруымыз қажет. Бұл проблеманы шешуде жоғарыда айтылған педагог – психологтардың пікірлері мен тұжырымдарын басшылыққа аламыз. Сонда ғана бала шығармашылығын дамытудағы еткен еңбегіміз өз жемісін бермек. Оқыту жұмысының табысты болуы, оқытудың озық әдістерін қолдануға ғана байланысты болып қоймай, оқушылардың көркем шығармашылық

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

қабілеттерінің әртүрлілігін ескеруге де байланысты болатындығы ғылыми тұрғыдан дәлелденген. Оқушыларда жас ерекшеліктеріне және психикалық даму дәрежесіне қарай белсенділіктің бірнеше түрі қалыптасып дамиды: қимыл, сөйлеу, ойлау, таным, өзін-өзі тәрбиелеу т.б. белсенділіктер.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласы. – Астана, 2017 ж.
2. Дүниетану. Орта білім беру мазмұнын жаңарту аясында бастауыш мектепке (1-4 сыныптар) арналған оқу бағдарламасы. – Астана, 2016. – 29б.
3. «Мәңгілік ел» құндылықтары - қазіргі қазақстандық білім берудің негізі» баяндамалар жинағы. -Алматы, 2016.
4. Абай шығармаларының екі томдық толық жинағы. Т.2. – Алматы, 1995.